Міжнародне право

УДК 341.322.5

Сокиринська Оксана Анатоліївна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедрою публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
Sokyrynska Oksana
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Public Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-5171-2372

Малишко Інна Володимирівна
старший викладач кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
Malyshko Inna
Senior Teacher of the Department of Public Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-7165-910X

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION IN ARMED CONFLICTS THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL LAW

Анотація. *Вступ. Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правової регламентації поводження з цивільним населенням у зонах збройних конфліктів, зокрема через евакуацію та застосування етнічних чисток. Проаналізовано положення Четвертої Женевської Конвенції,*

Додаткових протоколів та практику міжнародних трибуналів, що регулюють захист цивільних осіб. Особлива увага приділяється обов'язкам військового командування щодо евакуації та недопущення цілеспрямованого насильства, а також відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права.

Мета. Метою дослідження є визначення міжнародно-правових обов'язків щодо захисту цивільних осіб у зонах бойових дій, аналіз механізмів евакуації та оцінка застосування норм щодо запобігання етнічним чисткам, а також систематизація історичного та сучасного досвіду для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

1. нормативно-правове забезпечення щодо захисту цивільного населення та регулювання евакуації у зонах збройних конфліктів, зокрема положення Четвертої Женевської Конвенції 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та положення міжнародного кримінального права;

2. наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують проблеми міжнародного гуманітарного права, військові злочини та етнічні чистки;

3. історичні джерела та практичні матеріали міжнародних трибуналів, доповідей ООН та інших міжнародних організацій щодо захисту цивільних осіб у збройних конфліктах.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування ,аналізу, синтезу та порівняння, логічного узагальнення результатів.

Результати. Проаналізовано комплекс обов'язків військових щодо цивільних осіб у зонах збройних конфліктів та обґрунтовано їх практичне значення. Зокрема:

1. *Війська наступу зобов'язані докладати всіх зусиль, щоб уникнути надмірної шкоди цивільному населенню, застосовуючи принципи*

пропорційності та розрізнення між комбатантами та некомбатантами;

2. *Війська оборони повинні, за можливості та наявності ресурсів, здійснювати евакуацію цивільних осіб із зони бойових дій, попередньо інформуючи їх про ризики, що виникають у процесі ведення оборони;*
3. *Цивільні особи мають уникати безпосередньої участі у бойових діях та перебування на полі бою, дотримуючись норм міжнародного гуманітарного права та забезпечуючи власну безпеку.*

Досліджено практику застосування міжнародно-правових норм щодо евакуації цивільного населення та заборони насильницьких переміщень під час конфліктів у Боснії, Югославії та сучасній війні в Україні. Проаналізовано історичний контекст етнічних чисток, механізми їх здійснення та правову кваліфікацію як військових злочинів, злочинів проти людяності та порушення норм Женевських конвенцій.

Перспективи. Подальші дослідження мають зосередитися на удосконаленні норм міжнародного гуманітарного права щодо цивільних осіб у конфліктах різного характеру, розробці методик контролю дотримання обов'язків військового командування, а також на практичному застосуванні цих норм у сучасних збройних конфліктах для захисту цивільного населення.

Ключові слова: *цивільні особи, евакуація, етнічні чистки, міжнародне гуманітарне право, Четверта Женевська Конвенція, військові злочини, захист цивільного населення.*

Summary. *Introduction. The article is devoted to the study of the international legal regulation of the treatment of civilians in armed conflict zones, particularly regarding evacuation and the practice of ethnic cleansing. The provisions of the Fourth Geneva Convention, the Additional Protocols, and the jurisprudence of international tribunals regulating the protection of civilians are*

analyzed. Special attention is given to the obligations of military command regarding evacuation and the prevention of deliberate violence, as well as liability for violations of international humanitarian law.

Purpose. The purpose of the study is to identify the international legal obligations regarding the protection of civilians in combat zones, to analyze the mechanisms of evacuation, and to evaluate the application of norms aimed at preventing ethnic cleansing. Additionally, the study aims to systematize historical and contemporary experience in order to contribute to the further development of international humanitarian law, providing a conceptual framework for understanding the duties of military command, the rights of civilians, and the legal mechanisms for accountability in armed conflicts.

Materials and Methods. The materials of the study include:

1. Regulatory and legal frameworks concerning the protection of civilians and the regulation of evacuation in armed conflict zones, including the provisions of the Fourth Geneva Convention of 1949, the Additional Protocols of 1977, and norms of international criminal law;

2. Scientific works by domestic and foreign authors examining issues of international humanitarian law, war crimes, and ethnic cleansing;

3. Historical sources and practical materials from international tribunals, United Nations reports, and other international organizations on the protection of civilians in armed conflicts.

The following scientific methods were applied in the research: theoretical generalization and grouping to identify the duties of military command and the legal mechanisms for civilian protection; analysis, synthesis, and comparison to assess the implementation and application of international humanitarian norms in historical and contemporary conflicts; and logical generalization of results to derive conclusions.

Results. The study analyzed the range of military obligations toward civilians in armed conflict zones and substantiated their practical significance. In particular:

1. Attacking forces are required to take all feasible measures to avoid excessive harm to civilians, applying the principles of proportionality and distinction between combatants and non-combatants;

2. Defensive forces, to the extent possible and given available resources, should evacuate civilians from combat zones, providing prior information about the risks arising during the defense operations;

3. Civilians must refrain from direct participation in hostilities and avoid being present on the battlefield, complying with international humanitarian law and ensuring their personal safety.

The study examined the practice of applying international legal norms regarding the evacuation of civilians and the prohibition of forced displacement during conflicts in Bosnia, Yugoslavia, and the ongoing war in Ukraine. The historical context of ethnic cleansing, the mechanisms of its implementation, and its legal classification as war crimes, crimes against humanity, and violations of the Geneva Conventions were analyzed.

Perspectives. Further research should focus on improving international humanitarian law norms regarding civilians in conflicts of various types, developing methods to monitor compliance with military command obligations, and on the practical application of these norms in contemporary armed conflicts to ensure the protection of civilians.

Key words: *civilians, evacuation, ethnic cleansing, international humanitarian law, Fourth Geneva Convention, war crimes, protection of civilians.*

Постановка проблеми. Поле битви – це зовсім не те місце, куди б хотілося потрапити більшості людей. Військові опиняються тут внаслідок

виконання ними свого обов'язку. Натомість цивільні особи, потрапляють туди випадково, або, принаймні, не навмисно. Наслідком бойових дій є поранення, смерть та руйнування. Будинки та особисте майно знищуються. Одразу постає питання: який буде обов'язок військового по відношенню до цивільних осіб, що опинилися в центрі подій? Цивільна особа може бути визначена методом виключення. Загалом, цивільна особа – це людина що не є комбатантом та не бере безпосередньої участі у військових діях. На полі битви, військовий повинен знати, передовсім, чи є законними цілями ті, хто під час бою знаходиться в епіцентрі подій, частіше за все їх називають «законними військовими цілями». Якщо це однозначно цивільні особи, вони не повинні брати участь у бою. Натомість, якщо вони беруть у ньому участь, вони можуть бути обрані у якості об'єкту нападу, а у випадку їх потрапляння в полон – можуть бути суб'єктом судового процесу як незаконні комбатанти.

Припустимо, що командиру відомо про присутність в зоні бойових дій цивільних осіб. Які обов'язки це на нього покладає? Чи повинен він докладати зусиль щоб евакуювати цивільних осіб? Адже йдеться про збройне протистояння та відповідальність командира не тільки за перебіг та результати бою, а отже й виконання наказу вищого командування, але й про збереження життів солдат, що є особовим складом військового підрозділу. З одного боку, обов'язку евакуювати цивільних осіб із зони ведення бойових дій на нього не покладається. В той же час навмисно наражати некомбатантів на небезпеку – означає порушити закони і звичаї війни. В реалії військові командири часто ухиляються від вирішення проблеми присутності цивільних осіб в зоні ведення бойових дій, просто попереджаючи їх. Таке попередження може виражатись по різному, наприклад, у формі розповсюдження листівок, або методом передачі оголошень через гучномовець або по радіо. На перший погляд такі дії можуть здатися не ефективними. Однак, у якості військових заходів такі

попередження мають не аби який сенс (звісно, якщо основною метою не є раптовість). По-перше, командир, що робить таке попередження, саме цим застосовує заходи, щоб уникнути спричинення шкоди не комбатантам. По-друге, якщо говорити про військові заходи, то оголошене цивільним особам попередження відносно того, що їм слід покинути цю зону, має пропагандистцикий ефект, нагадуючи людям про те, що їх власне військо може бути неспроможним стримувати наступ противника. По-трете, більшість цивільного населення вирушить в сторону своїх, а не ворожих військ, в наслідок чого перед військом повстануть серйозні матеріально-технічні та тактичні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел свідчить, що збройні конфлікти XX–XXI століть підтверджують актуальність проблеми захисту цивільного населення та запобігання його примусовому переміщенню, етнічним чисткам, застосуванню голоду як методу ведення війни або використанню цивільних осіб у якості «живих щитів». Значний внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, які у своїх працях аналізують правову природу міжнародного гуманітарного права, еволюцію норм захисту цивільного населення та практику їх застосування у збройних конфліктах міжнародного й неміжнародного характеру.

Так, статті, доповіді та матеріали Комісії ООН [3], положення Четвертої Женевської Конвенції [1], Додаткові протоколи I та II 1977 року [4, 7], а також практика Міжнародного трибуналу по колишній Югославії [2], Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди [6] та Нюрнберзького трибуналу [8] детально висвітлюють юридичні підстави, межі та механізми захисту цивільних осіб у зонах бойових дій та на окупованих територіях. У зазначених джерелах особливу увагу приділено забороні нападів на цивільне населення, принципам розрізнення та пропорційності, а також відповідальності військового і політичного

керівництва за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Водночас аналіз наукових публікацій і правозастосовної практики свідчить про наявність дискусійних питань щодо обсягу обов'язків сторін збройного конфлікту у сфері евакуації цивільного населення, допустимості обмежень прав цивільних осіб з міркувань воєнної необхідності, а також кваліфікації примусових переміщень як воєнних злочинів, злочинів проти людяності або актів геноциду. Саме ці аспекти залишаються недостатньо систематизованими в науковій літературі та потребують подальшого комплексного дослідження.

Метою статті є визначення міжнародно-правових обов'язків щодо захисту цивільних осіб у зонах бойових дій, аналіз механізмів евакуації та оцінка застосування норм щодо запобігання етнічним чисткам, використання голоду як методу ведення війни, а також систематизація історичного та сучасного досвіду для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, зокрема Четвертої Женевської Конвенції 1949 року, Додаткових протоколів до неї 1977 року, а також рішень Нюрнбергського та Руанського трибуналів, трибуналу по колишній Югославії, рішення суду ad-hoc по Сьєрра Леоне та звітів Комісії ООН щодо воєнних злочинів і етнічних чисток. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування, аналізу, синтезу та порівняння, логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. Закон покладає обов'язок захисту цивільних осіб більшою мірою на ті війська, які наділені реальним контролем над цивільним населенням. Таким чином, в той час коли війська,

що йдуть у наступ, не мають право навмисно робити цивільних осіб об'єктом нападу, війська що знаходяться в обороні, зі свого боку, не мають права використовувати цивільне населення у якості своєрідного прикриття від законного нападу.

Припустимо, що некомбатанти з числа цивільного населення знаходяться в заблокованому районі, яким було Сараєво під час боснійської війни. Стаття 17 Четвертої Женевської Конвенції містить положення про те, що «сторони, які перебувають у конфлікті намагатимуться укласти угоду місцевого характеру про евакуацію [некомбатантів] з облоги чи оточення» [1]. Як можна побачити з витягу, слово «намагатимуться» чітко вказує, що така евакуація не є обов'язковою. В реаліях, командування заблокованого району зазвичай прагне евакуювати некомбатантів серед цивільного населення, оскільки на них доводиться витрачати продовольчі та інші ресурси. Натомість, за аналогічною причиною, командування військ що блокують район навряд чи готові надати дозвіл покинути цей район особам, що виснажують ресурси ворога. Однак, незалежно від того, чи буде досягнута така угода чи ні, робити цивільних осіб спеціальним об'єктом нападу не можна. Наприклад, як свідчить історія боснійського конфлікту, під час облоги Сараєво снайпери вбивали людей які явно були цивільними особами (дітей шкільного віку, хворих, жінок та людей похилого віку). По відношенню до деяких тих, хто був вбитий у Сараєво було скоєно військовий злочин – не тому, що цивільні особи не були евакуйовані, а тому, що вони стали об'єктом нападу. На прикладі війни що досі триває в Україні можемо побачити, що історія циклічна, й повторюється час від часу, особливо якщо згадаємо події у Бучі та інших населених пунктах України.

Під час просування військ можуть почати вступати в силу положення Четвертої Женевської Конвенції, що носять більш загальний характер та стосуються окупації території противника. Коли війська що ведуть наступ перетворюються в окупаційні війська, Міжнародне гуманітарне право

закріплює за ними положення тимчасового уряду, що покладає на них перед цивільним населенням більше обов'язку та більш чітко визначає відповідальність.

На нашу думку обов'язки, пов'язані із захистом цивільних осіб від наслідків війни можна умовно розділити на три визначені групи. По-перше, стосовно військ, які ведуть наступ, вони повинні докласти всіх зусиль щоб уникнути спричинення надмірної шкоди цивільному населенню. По-друге, стосовно військ, які обороняються, вони повинні намагатися прибрати цивільних осіб з поля бою ще до того як воно стало таким. По-третє, найбільш важливе, стосовно самих цивільних осіб, їм слід уникати не тільки участі у зіткненнях, а також, якщо це можливо, перебування у зоні бойового зіткнення.

Неможливість, за різних причин, евакуації цивільного населення із зони бойових дій досить часто супроводжується етнічними чистками з боку командування противника. Етнічні чистки – використання сили або залякування для усунення з певних районів людей, що належать до етнічної або релігійної групи, супроводжували всі війни, що викликані розпадом Югославії. Конфлікт у Боснії та Герцеговині, що розпочався у квітні 1992 року та закінчився у листопаді 1995 року, врешті решт почав розглядатися в усьому світі як модель війни спрямованої на проведення етнічних чисток. Це були найкровопролитніші події які Європа пережила з часів Другої світової війни, а руйнування, яких зазнала маленька багатонаціональна держава, примусили згадати про руїни Німеччини після бомбардувань союзників. Використання етнічних чисток для захоплення території є нічим іншим, як відреченням від уроків Другої світової війни, кодифікованих у Женевських Конвенціях. На нашу думку, єдине, що спокутувало недоліки політики заходу, що проявилися за три з половиною роки цієї війни, було рішення створити Міжнародний трибунал у справах військових злочинців та переслідувати у судовому порядку деяких винуватців у скоєнні таких

злочинів. Взагалі, нам вбачається, що ця війна була не тільки результатом розпаду Югославії, але й подією що гарантувала неможливість її відновлення.Задовго до початку війни Слободан Мілошевич у Сербії та, беручи приклад, Франьо Туджман у Хорватії відмовилися від Югославського "ідеалу" федеративної держави з етнічно змішаним населенням та почали процес створення своїх власних етнічно однорідних держав. Після невдалої спроби Слободана Мілошевича у 1991 році підкорити собі всю Югославію стало зрозумілим, що війни не уникнути. На нашу думку, саме цей конфлікт можна вважати яскравим прикладом конфлікту що базувався на етнічному конфлікті, на національній нетерпимості, що постійно "підігрівала" та розпалювала міжнаціональну ворожнечу. Аналіз джерел свідчить що в Югославському конфлікті основним методом чистки був терор, а мета полягала в тому щоб гарантувати використовуючи вбивства, руйнування, погрози та приниження не можливість повернення біженців. Югославія була в Європі тим перехрестям, де століттями жили разом люди різних національностей. Однак, за чотири роки війни, місця в яких відбувалося змішування народів, перетворилися на місця етнічної однорідності, оскільки більш ніж 1,5 мільйона людей вимушені були покинути свої домівки в ім'я расиської ідеології. Під час тільки одного, хоча й найбільш спустошливого, спалаху насилля (між квітнем та серпнем 1992 року) серби вигнали з території, що складала 70 % Боснії, більш ніж 700 тисяч мусульман[2].

Такі масові депортації не новина для XX століття, якого подекуди називають століттям етнічної інженерії. Греків виганяли з Туреччини, турків з Греції, сербів з фашистської Хорватії 1941-1945 років, євреїв з гітлерівської Європи, етнічних німців з післявоєнної Чехословаччини, палестинців з окупованих територій. Хвилі вигнання етнічних та релігійних груп накочувались одна за іншою, часто супроводжуючись фізичним знищенням та жахливими насильницькими актами або, як у випадку з

євреями, геноцидом (зараз ми не ведемо мову про етнічні чистки всередині країн, що їх проводив власний уряд).

«Етнічні чистки» - це загальне поняття, назва, що не закріплена за будь яким конкретним злочином, але, водночас, охоплює велику кількість кримінальних злочинів. У доповіді Комісії експертів ООН, що була представлена у січні 1993 року Раді Безпеки ООН, «етнічні чистки» визначаються як «доведення території в етнічно однорідний стан внаслідок застосування сили та залякування для видалення з території певних груп» [3]. У доповіді йдеться про те, що в колишній Югославії етнічні чистки відбувалися за допомогою вбивств, тортур, невибіркових арештів та затримань, страт без рішень судів, зґвалтувань та інших сексуальних посягань, позбавлення цивільного населення свободи, навмисних військових нападів на цивільних осіб та місця проживання цивільного населення, а також безглуздого знищення майна. В остаточному звіті Комісії, оприлюдненому в травні 1994 року, до вищевказаного було додано наступні злочини: масові вбивства, жорстоке поводження з військовополоненими та заарештованими цивільними особами, використання цивільних осіб у якості «живого щита», знищення культурних цінностей, пограбування окремих осіб та здійснення нападів на лікарні, медичний персонал, а також місця відзначені емблемою Міжнародного Комітету Червоного Хреста[3].

На думку світової спільноти, яку вона підтвердила у доповіді Комісії, особи, що вчиняють подібні злочини, повинні притягатись до персональної кримінальної відповідальності, а військовим та політичним лідерам, що проводять такого роду політику, додатково до звинувачень у тяжкому порушенні Женевських Конвенцій та інших норм міжнародного гуманітарного права, повинно інкримінуватися у провину геноцид та злочини проти людяності, не можемо не погодитись з таким підходом до

визначення ступеня провини, сподіваючись, що прийде час й для нашої країни та ми використаємо резулятивну частину цієї доповіді як прецедент.

Світова спільнота за допомогою норм міжнародного права звернула увагу на питання систематичного вигнання цивільних осіб та пов'язаної з ним варварської політики після Другої світової війни. Стаття 49 Четвертої Женевської Конвенції 1949 року забороняє за будь яким мотивом вигнання, а також депортацію осіб що знаходяться під захистом з окупованих територій на територію противника або на територію будь якої іншої держави. Такі дії являють собою серйозні (тяжкі) порушення Четвертої Конвенції та відносяться до особливо тяжких військових злочинів[1].

Відповідно до норм Четвертої Женевської Конвенції тільки з міркувань безпеки цивільного населення або реальної військової необхідності може бути виправдана евакуація цивільного населення з окупованих територій. Прийнятий у 1977 році Додатковий протокол II застосував цю норму до цивільних осіб, що мимоволі стали причетними до збройного конфлікту неміжнародного характеру[4]. В Боснії, де серби спочатку конфлікту користувались значною військовою перевагою, були відсутні будь які докази того, що відбувалось насильницьке переміщення мусульманського населення саме з вищеозначених причин. Стаття 49 Четвертої Женевської Конвенції 1949 року застосовується у випадку міжнародного конфлікту, але навіть якщо розглядати війну в Боснії як громадянську війну, що її вели серби, боснійці та хорвати між собою, то все одно насильницьке вигнання є порушенням загальної статті 3 до всіх чотирьох Женевських Конвенцій, що застосовується у випадку виникнення конфлікту неміжнародного характеру. В цій статті йдеться про те що особам, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, повинно за будь яких обставин бути забезпечено гуманне ставлення без будь якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи віросповідання,

статі, походження або майнового стану. Вона забороняє образливе чи принизливе ставлення, посягання на життя чи фізичну недоторканість, а саме будь які види вбивств, каліцтва, жорстоке поводження, тортури та катування [5].

Тоді як конфлікт у Югославії був яскравим прикладом застосування етнічних чисток, конфлікт в Руанді та рішення Руанського трибуналу, конфлікт у Перській Затоці окрім геноциду відзначились використанням так званих "живих щитів" з іноземних громадян або тих, хто не підтримував режим. Під час подій, які передували війні в Перській Затоці весь світ спостерігав живий щит на телеекранах: іракський уряд тоді схопив іноземних громадян, що перебували у Іраці та Кувейті щоб розмістити їх на стратегічних об'єктах та військових спорудах. Саме цей приклад є найбільш наочним для XX століття щодо використання цивільних осіб як заручників або живого щита з метою попередити військовий напад. Зрозуміло, що під удар потрапили цивільні, що не змогли чи не встигли з будь яких причин залишити ворожу територію, або територію окуповану ворогом. Світова спільнота через норми міжнародного гуманітарного права забороняє учасникам конфліктів використовувати цивільних осіб для прикриття чи захисту військових цілей від ударів противника. Але, незважаючи на це, в усьому світі армії або нерегулярні військові формування під час конфліктів використовують у якості живого щита цивільних, що не мають жодного відношення до конфлікту. Хоча, на відміну від іракського прикладу, вони роблять це не таким очевидним чином. Схожі випадки відбувалися під час геноциду у Руанді влітку 1994 року, коли більше мільйона мешканців втікали в Заїр, де були вимушені жити у жахливих умовах в таборах біженців. Деякі з них не повернулися додому через причетність до злочинів націоналістичного режиму хуту, що знищив не менш як мільйон осіб, що належали до народності тутсі або до помірних хуту. Інші ставились з недовірою до нового уряду Руанди, який підтримував тутсі, вважаючи що

він не буде розмежовувати винних та невинних серед тих хто покинув країну в останні дні війни. Незважаючи на це охочих повернутися додому до своїх родин та родючої землі було багато, але повернутися їм не дозволяли. Для світової спільноти вони були біженцями, натомість самі себе вони вважали вязнями тих хто керував таборами.

В період з серпня 1994 року до листопада 1997 року залишки збройних сил Руанди та загони поліції інтерхамве, що наводили жах на цивільних та зберігали вірність екстриміському (що зазнав поразки) режиму президента Ювенала Хабіаримана, використовували табори біженців в Заїрі як плацдарми та допоміжні бази для здійснення нападів на Руанду. Екстремісти здійснювали напади з територій таборів, а потім ховалися в цих самих таборах, використовуючи біженців як прикриття від ударів у відповідь. Коли об'єднані сили нової руандської армії, в складі якої переважно були тутсі та заірські повстанці, захопили табори, з'явилися докази масованого військового вторгнення в Руанду з території таборів біженців. Саме ці докази стали основою обвинувачення на Руандському трибуналі [6]. Відповідно до норм міжнародного права, сторони збройного конфлікту зобов'язані розташовувати військові об'єкти якомога подалі від місць скупчення цивільного населення. Використання цивільних осіб у якості живого щита вважається військовим злочином. Відповідно до статті 51 Додаткового протоколу I до Женевських Конвенцій 1949 року "присутність чи пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб не повинно використовуватися для захисту окремих пунктів або районів від військових дій, зокрема у спробах захистити військові об'єкти від нападу або приховати військові дії, сприяти чи перешкоджати їм" [7].

Інший приклад застосування живого щита відноситься до 1997 року. Заїрські повстанці, що прагнули змінити уряд диктатора Мобуту Сесе Секо, скаржились на те, що коли вони наближались до групи руандських біженців, які намагались рятуватись тепер вже від громадянської війни в

Заїрі, їх часто зустрічали вогневим супротивом збройні формування, що ховалися серед цивільного населення. Саме цей факт використовували заїрські повстанці як підставу для нанесення абсолютно не вибіркових ударів по районам розміщення біженців, часто густо сотнями вбиваючи жінок, дітей, літніх людей, - що абсолютно неприпустимо з точки зору норм міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право також забороняє використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни як у міжнародних збройних конфліктах так й у конфліктах неміжнародного характеру. Ця заборона закріплена в обох Додаткових протоколах 1977 року до Женевських Конвенцій. З іншого боку, збройні сили, що дозволяють чи забороняють рух грузів гуманітарної допомоги по транспортним шляхам або територіям, які знаходяться під їх контролем, жодним чином не зобов'язані будь чим підтримувати діючі проти них збройні сили противника. Конфлікт, що виник між цими двома ситуаціями, призвів до створення складного комплексу норм та правил, які важко реалізувати без використання сили та впливу світової спільноти. Зокрема Міжнародний Комітет Червоного Хреста впевнений, що побоювання з приводу зміни адресата для відправлення та отримання відправлення комбатантами, не може слугувати законною підставою для відмови пропустити вантажі гуманітарного призначення. Однак, таку точку зору поділяють не всі, це є проблемою, яка руйнує довіру до гуманітарних організацій різних рівнів.

Відповідно до статті 23 Четвертої Женевської Конвенції 1949 року безперешкодно повинні пропускатися гуманітарні вантажі для цивільного населення призначені для дітей до 15 років, вагітних жінок та породіль. У випадку коли ресурсів окупованої території недостатньо для забезпечення цивільного населення продовольством та медикаментами, вимога безперешкодного пропуску гуманітарних вантажів формулюється більш широко. Але через цілком обґрунтовану стурбованість військових що

припаси які підвозяться можуть використовуватись для постачання військ противника, поняття "недостатність ресурсів" розуміється у вузькому значенні слова.

В контексті цієї статті не слід забувати та знецінювати значення Нюрнбергського трибуналу та статуту відповідно. У статті 6 цього документу визначається поняття «злочинів проти людяності», що містить в собі «вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості скоєні стосовно цивільного населення до або під час війни». До того ж цей трибунал дав ясно зрозуміти у своїх рішеннях, що будь які невиправдані переміщення населення є військовим злочиним [8]. На Нюрнбергському процесі, що передував прийняттю Женевських Конвенцій 1949 року, деяким високо посадовцям нацистського режиму було пред'явлено обвинувачення у злочинах проти людяності, що полягало у переміщенні цивільного населення з окупованих територій у Німеччину для виконання рабської праці, натомість, переселення громадян Німеччини на окуповані території для постійного проживання. В тексті вироку, що він був проголошений кільком підсудним мова йшла лише про переселення у Німеччину, натомість, про переселення на окуповані території власних громадян не йшлося [8].

У діючому міжнародному гуманітарному праві, вочевидь, є прогалина суть якої полягає у тому, що у випадку виникнення міжнародного збройного конфлікту жодні норми не регулюють ситуацію, коли держава переміщає своїх власних громадян з таборів біженців та вимушених переселенців, що розташовані у відносно мирних місцевостях, на прифронтові території. У тому випадку, коли ці люди переселяються туди не примусово, а за власним бажанням та ініціативою – проблема видається ще більш серйозною[9].

Література

1. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949): електрон. ресурс. URL: https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm (дата звернення: 20.01.2026).

2. Статут Міжнародного військового трибуналу по колишній Югославії: електрон. ресурс. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU93375 (дата звернення: 20.01.2026).

3. Резолюція Ради безпеки 802 (1993) від 25 січня 1993 року, Ситуація, яка склалася в районах Хорватії, що охороняється Організацією Об'єднаних Націй, та поблизу таких районів. URL: https://undocs.org/S/RES/802(1993) (дата звернення: 20.01.2026).

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 20.01.2026).

5. Женевська Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р. *Перша Женевська Конвенція* (1949).. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_151 (дата звернення: 20.01.2026).

6. Статут № 998_201 від 08.08.1945 Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі. URL: https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950 (дата звернення: 20.01.2026).

7. Сокиринська О.А, Міжнародно-правове регулювання переміщення та депортації цивільного населення під час війни. *Україна на шляху до ЄС:*

виклики та перспективи : матеріали Круглого столу з нагоди Дня Європи в Україні (БНАУ, 7 травня 2024 р.). Біла Церква, 2024. С. 4-5.

8. Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. 25 сесія (1970 рік). URL: https://www.un.org/ru/ga/25/docs/25res.shtml (дата звернення: 20.01.2026).

9. Мінгазутдінов І. О. Сан-Франциський мирний договір 1951. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

10. Гачкевич А. Громадянська війна в Нікарагуа (1981–1988) крізь призму концепції гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2018. № 2(4). С. 90–99.

11. Капелюшний В. П. Версальський мирний договір. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005, оновл. 2023. URL: https://esu.com.ua/article-33625 (дата звернення: 20.01.2026).

12. Interpretation at the Tokyo War Crimes Tribunal: An Overview and Tojo's Cross-Examination. URL: https://www.erudit.org/en/journals/ttr/2009-v22-n1-ttr3935/044782ar/ (дата звернення: 20.01.2026).

13. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.01.2026).

14. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 20.01.2026).

15. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана–Келлога) від 27.08.1928 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text (дата звернення: 20.01.2026).

References

1. Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. (1949, August 12). International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm

2. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. (1993). https://ips.ligazakon.net/document/MU93375

3. United Nations Security Council. (1993). *Resolution 802 (1993), Situation in the areas of Croatia protected by the United Nations and adjacent areas* (S/RES/802). https://undocs.org/S/RES/802(1993)

4. Additional Protocol II to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts. (1977, June 8). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

5. Geneva Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. (1949, August 12). https://zakon.rada.gov.ua/go/995_151

6. Charter of the International Military Tribunal. (1945, August 8). https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950

7. Sokyrynska, O. A. (2024). Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia peremishchennia ta deportatsii tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. In *Ukraina na shliakhu do YeS: vyklyky ta perspektyvy* (pp. 4–5). Bila Tserkva.

8. United Nations General Assembly. (1970). *Resolutions of the General Assembly at its twenty-fifth session*. https://www.un.org/ru/ga/25/docs/25res.shtml

9. Minhazutdinov, I. O. (2004). San-Frantsyskyi myrnyi dohovir 1951. In L. V. Huberskyi (Ed.), *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia* (Vol. 2). Znannia Ukrainy.

10. Hachkevych, A. (2018). Hromadianska viina v Nikarahua (1981–1988) kriz pryzmu kontseptsii hibrydnoi viiny. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 2(4), 90–99.

11. Kapeliushnyi, V. P. (2023). Versalskyi myrnyi dohovir. In I. M. Dziuba et al. (Eds.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. https://esu.com.ua/article-33625

12. Interpretation at the Tokyo War Crimes Tribunal: An overview and Tojo's cross-examination. (2009). https://www.erudit.org/en/journals/ttr/2009-v22-n1-ttr3935/044782ar/

13. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

14. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (1948, December 9). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

15. Kellogg–Briand Pact (General Treaty for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy). (1928, August 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text